

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA GAYRİ MÜSLİMLER

Prof. Dr. İlber ORTAYLI

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Öğretim Görevlisi



Oturum Başkanı (İsmail Hakkı YOLCU, Rekabet Kurumu Uzman Yardımcısı) - Konumuz; Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimler. Konuğumuz, Siyasal Bilgiler Fakültesinden yakinen tanıdığımız Sayın Profesör Doktor İlber Ortaylı. Sayın Ortaylı, 21 Mayıs 1947 Avusturya doğumlu. 1965’de Ankara Atatürk Lisesini, 1969’da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesini, 1973’de de Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih bölümünü bitirdi. Chicago Üniversitesinde Tarih dalında Yüksek Lisans yaptı. 1974 yılında, Kamu Yönetimi bölümü Türk Siyasal Hayatı dalında Doktora yapan Sayın Ortaylı; 1979 yılında Doçent, 1989 yılında ise İdare Tarihi dalında Profesör olmuştur.

Halen Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Türk İdare Tarihi Bilim Dalı Başkanı olarak görev yapan Sayın Ortaylı, aynı zamanda Atatürk Dil Tarih ve Kültür Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi ve Moskova Uluslararası Türk Akademisi Başkan Yardımcısı. Beynelmilel Osmanlı Etütleri Komitesi Yürütme Kurulu Üyesi ve Avrupa-İran Tetkikleri Cemiyeti Üyesidir. Sayın Hocam; buyurun.

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Sayın Bakanım, Sayın Başkan Yardımcısı, değerli Kurul üyeleri; evvela teşekkürünüzden ve vakit ayırdığınızdan ve buraya davet ettiğinizden dolayı teşekkürlerimi arz ederim. Umut ederim ki, sizi sıkmayacak bir konudur ama aktüel bir konu olduğuna şüphe yoktur.

Devlet-i Âliyemiz Osmanlı İmparatorluğu, tarihteki üçüncü ve son Roma İmparatorluğudur. Roma İmparatorluklarının bir özelliği vardır; bunlar kozmopolit imparatorluklarıdır. Diller ve dinler halitası halinde yaşarlar ve buralarda esas olan, bir dinin, bir hanedanın hakimiyetidir. Bu çok belirgin olarak

ortadadır. Burada bir dil hakim olur ve esas olarak, yani en esas unsur orduda da bir dil yaşar.

Hiç şüphe yok ki, Osmanlı İmparatorluğu bu anlamda Türklerin İmparatorluğudur. Türkmenler tarafından kurulmuştur, ananesi Türkmen'dir. Komuta dili orduda her zaman için Türkçe olmuştur ve Türkçe'ye de dikkat edilmiştir ve hatta Türk unsura da dikkat edilmiştir. Yani, kan Türklüğüne değil ama kültürel Türklüğe dikkat edilmiştir. Bu bir milliyetçi söylem ve şuurla olmaz, ama doğal olarak vardır.

O kadar ki, 19 uncu asırda bile, meselâ Arabistan ordusunda Arap uşağı arttı, Anadolu'dan Türk uşağı sevki diye böyle iradeler vardır. Yani, demek ki orduda böyle bir etnik unsuru, bir kültürel unsuru hakim kılma çabası vardır.

Bu devletin ordusu içinde en seçkin unsur, yani yeniçeri, sipahi, kapıkulu Ocaklarına asker, devşirilir bildiğiniz gibi. Bu iki buçuk asırlık bir adettir yani, altı asrı kapsamaz, iki buçuk asır süren bir kurumdur.

Bu, devşirme usulünde de yine en dikkat edilen husus; ırkçı değil ama kültürel bir yaklaşımla, Türkleştirmedi. Adı böyle konmaz. Toplanan çocuklar ki, bunlar böyle sepete konan çocuklar değildir, o yalandır, yani sepete konacak üç yaşında çocuğu Osmanlı devşirmez; çünkü o daha kızamık çıkaracak, suçiçeği dökcek. Ona kim bakacak? 10 yaşında artık muafiyet kazandıktan, sağlam bir çocuk olduğu anlaşıldıktan sonra devşirme emininin önüne çıkar.

Devşirmenin çeşitli kuralları vardır; kalabalık ailelerden almır, tek çocuk alınmaz, Yahudi çocuk alınmaz. Çünkü; Yahudiler kural olarak kırsal bir millet değildir, kentsel bir millettir. Kent uşağı, şehir uşağı devşirilmez, şehir uşağı alınmaz.

Bazı ahvalde çok nadir olarak Müslümanlar da almır; Bosna'da, Arnavutluk'ta, Kafkasya'da olduğu gibi. Birtakım yerlerde de çocukları verirler; çünkü zaten hayat çok zordur, beslemesi zordur. Giden çocuk, ola ki, talihi parlarsa aileye de yardımını dokunur, böyleleri de olmuştur.

Çok çok nadir ahvalde seçkin ailelerin çocukları, ikna yoluyla alınabilir. Meselâ, işte Sokullu Mehmet Paşa böyle alınmıştır. Fatihin Sadrazamı Mahmut Paşa böyle alınmıştır. Bunlar, çok enteresan büyük ruhban ailelerinden, papaz ailelerinden, metropolit ailelerinden alındıkları halde çok iyi Müslümanlar olmuşlardır.

Mahmut Paşa o derecede şedid bir Müslüman'dır ki, Fatih'i baştan çıkarıyorlar diye Hurufî takımını toplatıp, yaktırmıştır. Tabii, yaktırması onun Hristiyanlığından kalma bir alışkanlık. Bunlar yok etmiştir ve bu tabii sofuların çok hoşuna gitmiştir; çünkü, o zamanın Hurufileri, bugünün efendime söyleyeyim, Yehova şahitleri yahut Bahailer falan gibi; sapkın, uçuk, kozmopolit bir din sayılıyor. Sarayı ve elit takımı bu akımdan kurtarmıştır. Yani, bir anlamda İmparatorluğa böyle dini bir hizmeti vardır.

Bu devşirilen çocukların ilk işi tabii; çok seçkin, çok kuvvetli, çok akıllı, çok güzelse onu anlıyor devşirme eminleri. Enderun mekteplerine kaydırılıyor. O demektir ki, ilerde adamın rütbesi Sancak Beyliğinden başlar Sancak Beyi olarak çıkarlar çünkü, veya sarayda ona mumasil bir memuriyet de kalır. Daha kabasaba belki, sıradan çocuklar Acemi Oğlan oluyor ve Acemi Oğlanın ilk işi Türk'e verilmek. Yani, tıpkı bize gelen, Amerikalı Barış Gönüllülerin tekniği gibi, bunlar Türkçe'yi köylülerin yanında öğreniyorlar. İstanbul'a civar, köylülerin yanında öğreniyorlar. Dini de orada öğreniyorlar, ve halk dinini öğreniyorlar. Bu en kolay Türkleşme metodu; çünkü, gelen kendi de köylü zaten.

Ve, bunlar unutuyorlar geldikleri yeri, geldikleri dili oldukça unutuyorlar, geldikleri dini unutuyorlar. Dolayısıyla, bu da bir Türkleşmedir. Yani, şunu söylemek istiyorum: Ordunun dışında Türklük o kadar önemli olmamış gibi görünür, fakat hayatın gerekleri, bir ikinci sınıfı daha böyle hazırlamıştır. O da Türk İlmiye Sınıfı. İdarede çok önemli rolü olan Ulema takımı.

Bunlar, genellikle Anadolu ve Rumeli'nin çocukları oluyorlar, gelip medreselerde okuyorlar. Türk olmakla birlikte Bosnalı gibi, Arnavut gibi, çok az miktarda da Kürt gibi, Kafkasyalı gibi birtakım unsurlar da gelip bu sınıfın içine girebiliyorlar.

Fakat, şaşılacak bir şey; Arabistan uleması Türk ilmiye sınıfının arasında yerini bulamayan bir ulema, bu çok enteresan ve bir muamma. Niye? Muhtelif sebepleri var; karakter uyumsuzluğu olabilir, Arablar Arabça olduğundan anadilleri ukalalık yapıyor olabilirler, bu çok tipik bir harekettir Araplarda, Arapça'yla böyle üstünlük taşıyorlar, bugünde öyle, bizinkilerde fazla tahammül edemiyorlar demek, Suriye ve Mısırda bir Arap Uleması; medreselerde, mahkemelerde, mahkemelerde pek değil, medreselerde daha çok ve müftülüklerde müftü olarak, hayatlarını ve işlerini sürdürüyorlar ise de, kaza yani Adliye silki ve kazaların idaresi aynı zamanda, Türk takımının elindedir ve Türkler Başkent müftülüğünü, müderrislikleri tabii Anadolu'da ve Rumeli'de büyük ölçüde kadılıklar elde tutmuştur.

Bunların dışında bu imparatorlukta, her sınıf milletin kendine göre bir elit tabakası var ve onlar bir araya birleşip bir tür “optimat”, yani en iyileri meydana getiriyorlar. Buna “Askeri Sınıf” deniyor. Üyelerin illa ki, asker olması lâzım değil. Askeri, yöneten anlamında...

Meselâ; bizim kadı, bizim müftü, bizim müderris, gibi Ermenilerin de Ruhban sınıfından “vartabet” veyahut efendime söyleyeyim Papaz Semineri, hocası, varsa Kocabaşısı falan bunlar da aynı sınıfın üyeleri sayılıyorlar.

Yahudi'nin Hahambaşısı aynı durumda sayılıyor. Rumların reayası bizim reaya gibi alt tabaka sayılıyor, vergi veriyor, silah taşıyamıyor reaya takımı. Onun için şunun üzerinde kesinlikle durmak lâzım: Bu imparatorluk, böyle Müslümanların, gayrimüslimlere hükmettiği bir imparatorluk değil. Ne de Türklerin başka milletleri sultanın altında tuttuğu bir imparatorluk. Böyle bir şey değil. Bu, özündeki kuruluşu Türklerin olmakla birlikte kozmopolit bir Roma İmparatorluğudur.

Burada Türklük, “en soi”, yani objektif olarak vardır, “pour soi” kendi bilincimizin içinde mevcut değildir. Bu çok önemli bir unsurdur. Bunu anlatması, ifade etmesi hem zordur, hem kolaydır.

İnsanlar Türk dili üzerine giderler, demin arz ettim, ilmiye sınıfı ki, hani Arapça'yla, İslamlıkla bu kadar halvet olan bir sınıf, arasında Arab'ı istememiş. Diğer unsurlar Türkleşmiş, yani Bosnalı Sırpça konuşarak oturmuyor tabii ilmiye sınıfının içinde veya Arnavut, Arnavutçasıyla oturmuyor onların içinde; mükemmel Türkçe bilmek zorunda, ama hiç birinin de kalkıp Türkçülük falan yaptığı yok. Bu çok garip bir şey; böyle sessiz bir asimilasyon, asimile eden de farkında değil, niye öyle yaptığının.

Ordu Türk'tür. Hiçbir zaman Türk adını belki çok kullanmıyorlar, ama lisan Türkçe'dir, komuta Türkçe'dir. Düzgün bir askeri sistemde, zaten 10 tane lisan konuşulmaz. Bu çok açık bir şeydir. O, Avusturya-Macaristan Ordusunda öyleydi, gayet gülünç bir şeydir. Komuta dili Almancadır, “Ateş” dendiği zaman “Fenuer” diye bağırır topçu, ateş edilir. Ondan sonra, zabitan, askerler birbirlerini böyle aynı cins koyun gibi bulurlar ve dillerini konuşurlar. Meselâ, gelir ilk önce Almanca konuşmaya başlar, yani asteğmen yahut teğmen, yüzbaşısına, binbaşısına tekmil veriyor; Almanca konuşur. Bakıyor ki, öbürü zaten aksanından belli ne mal olduğu, sen Macarsın değil mi, neredesin? Buradayım. Başlarlar Macarca konuşmaya. Tabii üçüncü gün o Macar takımı öbür takımla itişmeye başlar ve Avusturya-Macaristan ordusu; imparatorluk ordusu, bir kavimler halitası ve bir itişme halindeydi. Hiçbir zaman bizim bu imparatorluğumuzun

ordusu böyle olmamıştır; çünkü kozmopolitizm demek, kozmopolitizm demek değildir. Yani, bir imparatorlukta, tıpkı Roma'da olduğu gibi, tıpkı ikinci Roma'da, Bizans'da olduğu gibi, tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi hayatın içinde ideolojide, yaşam biçiminde bir kozmopolitizm olur, fakat temel müesseselerde böyle bir şey olmaz.

Yani, 80 tane millet var diye, orduda 80 tane dil kullanılmaz. 80 tane millet var diye, maliyede 80 tane kayıt tutulmaz. Kayıtlar bellidir, Türkçe tutulur, rakamlar, kendine göre rakamlardır, siyakat rakamları. Maliyeciler ayrı bir silktir. Ve maliye memuru her şeyden evvel maliye memurudur, yoksa mensup olduğu cemaatin milliyetçisi değildir; çok açık bir şeydir bu.

Aynı şekilde mahkemelerde de icabı halde, Arapça kayıt tutulduğu olur, tercümanla konuşulur, fakat buna rağmen kayıtlar umumiyetle Türkçe'dir ve deminde arz ettiğim gibi kaza silkine mensup insanlar, ilmiyenin bu takımı Türkçe bilmekle her şeyden evvel mükelleftir. Arapça, zaten tahsilleri ve dinleri icabı biliyorlar, bildikleri farz ediliyor, yani her Osmanlı Âlimi de şakır şakır Arapça konuşup, biliyor demek değil. Öyle bir faraziyenin de doğrusu hiçbir gereği yoktur, ama bir imparatorluk bu demektir.

Ve böyle bir imparatorluk da bu kadar insanlar, nasıl bir arada yaşıyorlar. Bu çok önemli bir şey. Şöyle bir kahvehanede otursanız, o asırda, meselâ İstanbul'un Eminönüsünde, çardağın altında önünüzden böyle tipler geçer. Siyah giyineni meselâ, Ermenidir. İşte efendim, çatma bir kavuk giyeni Musevi'dir. Kadınları geçer, ona göre giyimleri vardır. Erkekler geçer, ona göre giyimleri vardır. Orada meselâ, hamalların arasında, birisi içki satar, kaçak içki; o Ermenidir meselâ. Böyle mesleklerde dine ve mezhebe göredir, yani bilhassa zanaatlar ve meslekler etnik yapılanmaya, yani cemaatine, milletine göredir. Bu çok açık bir şeydir. Doğru dürüst bir muhitte açılan bir meyhane, meselâ Rumlarıdır. Şerbetçi ve bozacı dükkânları Müslümanlarıdır. Vak'a, bu şerbetçi ve bozacı dükkânlarında da kaçak içki satıldığı olur. Kaçak içki rehaveti fazla kaçmışlardır meselâ, ucuz şarap kategorisine girer. Bugünkü şıralara benzemiyor, şekerli üzüm suyu değil. İyi şırada, böyle ucuz şarap rayihası olur, biraz daha beklerse şarap olur zaten.

Meşhur fıkra biliyorsunuz. IV. Murat boyuna basıyor bir yerleri, içki yasağında, bir yakalamış Bektaşî Tekkesini, fiçılar dolu. "Ne bu fiçılar? Şarap yapıyorsunuz değil mi?.." "Yok efendimiz, hünkârım" demişler, "Biz üzüm sularını sıktık, bıraktık; artık onlar sirke mi olur, yoksa şarap mı Cenabı Allah

bilir.” Oradan herhalde paçayı kurtarmışlar. Bu çok ilginç, biz sirke niyetiyle sıkıp, bırakıyoruz ama, şarap olursa Allah’ın hikmetidir, biz ne karışırız demiş.

Bu bir tabii yapı meselesi. Meselâ geçen asırda, “Punch Dükkanı” diye bir şey çıkmış, sıcak şerbetin içine içki karıştırıp satıyorlarmış, yani millet, içip, içip sarhoş olup çıkıyor, çoluk çocuk ama bu, bir meslektir. Meselâ hakikaten kuyumculuğun belli dalını, Süryanlar ve Ermeniler yapar; çünkü, herkes çırak diye hemşehrisini, yeğenini falan alır. Bu çok açık bir keyfiyettir.

Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye İnşaat defterlerini yayınladığı zaman, gördük ki, o muhteşem camiyi yapan sanatkârların, amelelerin, ustaların, her biri belirli bir loncaya bağlı ve o loncalarda belirli bir etnik grubu temsil ediyor.

Meselâ, Süryanların ve Ermenilerin taşçı olduğunu, başkalarının neccar olduğunu; yani doğramacı, marangoz olduğunu görüyoruz. Çok şaşılacak şey, o güzelim ince cam işleri, vitraylar Türklerin. Herkes kaba Türk, affedersiniz “Ayı Türk” der, ama cam işleri Türklerinmiş, 16 ncı asırda. Bu bir etnik yapılanma, çok enteresan bir şey, yani İtalya’dan onlar öğrenmiş bunu herkesten önce ve nefis bir şey. Bunu görüyorsunuz ve o etnik bir yapılanmadır. Yani, zenaatlar ve sanatlar etnik kafaya göre, etnik yapılanmaya göre teşekkül etmektedir. Bu, imparatorluklarda kaçınılmaz bir şeydir.

Devletin devair-i resmîyesinde de aynı şey görülür. Meselâ, dışişlerine bakanlar, kaçınılmaz bir biçimde, imparatorluğun Rum aristokrasisidir. Biz onlara “Phanatot-Fenerli” deriz; fenerli beyler. Bu adamların özelliği var, bunlar zengin Rumlar. Bunlar illa Helen demek değil. Öyle bir şey var, Fenerli beyler Rumdur; o da eşit Yunanlıdır. Nereden çıkartılıyor bu eşitlemeler, bunları anlamıyorum.

Rum demek, Romalı demek; çünkü Bizansın ahalisi kendine Romalı der, Romani, Romanya diye imparatorluğun adı da, hiçbir zaman Bizans değildi. Bizans, modern ilmin koyduğu bir isim. Yunanlı falan da değildir. Helen imparatorluğu değildir Bizans, bunu herkesin bilmesi lâzım. Helenlik lafı ve mefhumu imparatorluğun son iki asrında ortaya çıkmıştır. Ondan evvel adamların böyle bir şeyle uğraştığı yok.

Meselâ, en büyük imparatorlardan biri Justinian Makedonyalıdır, Romalıdır. Romalı der kendine ve galiba ana dili de Latince’dir, Yunanca’dan da nefret eder. Yunan felsefesinden de nefret eder.

Koskoca bir Bizans hanedanı İzavriyalılar, Çukurova Ermenileridir. Birtakım tanınmış imparatorlar; Juanis Zimiskes gibi, Çimişkezekli işte adı üzerinde Çimişkez, Çemişkezekli yani, Ermenidir.

Büyük Konstantin Arnavut'tur. Rum falan değildir. Biz ne diye Konstantinopolis isminden çok rahatsız oluyoruz ki, Osmanlı hiçbir zaman rahatsız olmamış. Konstantinya demiş adına, resmi evrakta da öyle, basılan kitapların üstünde de öyle. Bunu, İstanbul'a çevirmekle rahatlıyorlar. İstanbul daha kaba bir isim. Bolis, "Stinpoli" şehire demektir. İslambol, diye ismi bir ara geçmiş şehrin. Bazı fermalarda var 18 inci asırda. Ama, bu çok Osmanlı yakıştırmaları bir isimdir ve tutunamamıştır. Şehir ismi değiştirmenin de bir pek manası yoktur zaten, ama bu imparatorluğun insanları Helen kültürüne sahip değillerdir. Helence konuşurlar o başka bir şeydir. Dolayısıyla, bize kalan, Rum Aristokrasisi dediğimiz adamlarında Helenlikle saf yoktur. Meselâ, Fenerlilere bakalım. Bunların içinde **Baltazziler** var, bunlar Romen. **Petrassili** var, bunlar Haçlı seferlerinden kalma, Latin kökenli. **Mavroyeni** Paşa vardır, onlar Napolili **Morosini** ailesidir, İtalyan asıllıdır. Kantakuzenler vardır, bunlar Arnavut asıllıdır ve bir grup **Kantakuzenler** doğrudan doğruya Kırım'a göç etmişlerdir, Kırım'ın ari Müslüman Aristokratlarından. Mırzalarındandır, Kantakuz Mızra, Müslüman olmuş, Arnavut asıllı, Rum değil. Bir kısmı Helenleşmiş; çünkü, tıpkı İstanbul'a gelen, Bosnalının, Arnavut'un, Kafkasyalının kendi aralarında ve giderek evde Türkçe konuşmaları gibi, o zaman da Yunanca konuşuluyor. Bundan ibaret bu. Ve bunlar, bir sürü Bulgar vs. olup çok büyük Helen milliyetçileri de değiller. 19 uncu yüzyılda bazıları Yunanlılık davasına katılmışlar diye, İpsilanti falan gibi, bunlar illa Helen milliyetçisi insanlar da değil. Onu da bilmek lâzım. Bu bir imparatorluk yapısıdır.

Meselâ, Kostaki Musurus Paşa, 40 sene boyu bizim Londra'daki Büyükelçimiz olmuştur ve en çok iltifat gören büyükelçilerden biridir. O, bir balo falan verdi mi kraliçe Victoria Osmanlı nişanlarını takip mutlaka geliyor, sevilen bir adam. Bu zatın ilk işi, Atina'da Osmanlı İmparatorluğunun orta elçiliği idi. Ve aşırı Osmanlıcı olduğu için, Yunan milliyetçileri kızıp, vurdular bunu, sol kolu sakat kaldı. Öldürüyorlardı az kalsın.

Dolayısıyla bu Fenerliler mesela bürokraside bir yeri olan adamlardır. Ne yapar bunlar? Tercüme yaparlar. Dış ilişkileri yürütürler. Türkçe bilirler, en iyi adamlardan öğrenmişlerdir. Avrupa'da okurlar. Fransa'da yahut İtalya'da, o dilleri bilirler. Tabii Rumca'da bilirler (Yunanca'da). Ama, bunlar Osmanlıdır.

Meselâ, maliye işleri; barutçuluk, sikke darbı mimarlık, yani darbhane işleri falan, Ermenilerin elindedir. Ermeni “Âmira” sınıfı denir onlara, “âmira” aristokrat sınıfı.

İşte Artin Dadyan Paşa, en sonuncusu. Hariciye Müsteşarı oldu, Maliye Bakanı oldu. Abdülhamit’in gözdesi. Bezzazyanlar, Bulgarlar vs., bir sınıf teşkil eder. Bunları böyle, Ermeni milliyetçiliğiyle de alakaları yok, bunlar Osmanlı. Bunlar Ermenistan’ın vatan olacağına, Ermenilerin müstakil millet olacağına falan, kulağımı kessen inanmaz yani, mümkün değil böyle bir şey. Bunlar böyle.

Birtakım insanlar vardır böyle. Meselâ, efendime söyleyeyim Yahudiler. Mümkün değil, bütün Yahudilerin önde gelen münevverleri, hepsi Yahudi’dir. Hepsi o kadar, dinî Yahudi. Bizzat Siyonist temsilciler yazıyor; bunun meselâ, İstanbul’da Siyonist hareketin öncüsü var. Doktor Lichtheim, bunun yazdığı rapor; Nessim Mazliyah için Aprilnarr diyor, Nesim Russo için. Lisan aptalı. Gayet kötü bir hakaretimiz bir laftır; Almanca bu rapor. Baş, Hahambaşı Haim Nahum efendi için, “Allah’ın salağı, birde sahtekârlık yapıyor diye geçinir.” Çünkü, Haim Nahum Fransızcıymış, Almanya’yla pek taraftar olmuyor. Siyonistler o sıra Almanya’yla daha çok iş birliği içindeler ve hiçbir şekilde dış Siyonist ideallere de yüz vermiyorlar, yani önde gelenler; çünkü bunlar Osmanlı. Bu kadar açık. Bunlar, padişahın Yahudi kulları.

Adamlar, Haydarpaşa’da sinagog kurdukları zaman, “Hamedad İsrail” diye isim veriyorlar. Hamedad ne demek? Hamit demek yani, İsrail’in Hamdı. Padişahın adı Abdülhamit ya, adını İsrail’in hamdı diye koyuyorlar. Abdülhamit’e izafeten, göçün 400 üncü yılında yapılan bir sinagogdur o. Dolayısıyla burada, bu şekilde bir milliyetçilik yok. Bunlar bir fasıldır. Bu milliyetçilikler zaten ortaya çıktıktan sonrada, orta sınıfların arasında başka türlü bir çatışma ortamı çıkmıştır. Yani, adam ilk önce gidip kendi patriğini öldürmeye kalkar; çünkü Devlet-i Âliye ye sadık diye. Bunlar önce, kendi armatörlerini, Fenerli beyleri öldürmeye kalkar, Yunan ayaklanması sırasında bu zümreyi zorla içlerine çekmişlerdir.

Şimdi burada dikkat edilecek konu şudur: Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğuna Fransız İhtilaliyle gelmiş değildir. Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğunda bu milletlerin arasında çoktan beri vardır. Yani, tarihin ilk günlerinden beri, imparatorluğumuzun, hakimiyetinin ilk günlerinden beri bu imparatorlukta bir Hellenizm vardı. Birtakım Helenler, dışarıda okuyanlar, Avrupa milletleri arasındaki Helenizmi tanıyanlar, bir Yunan milliyetçiliği, müstakil bir büyük Yunan İmparatorluğu kurma hayali içindeydiler.

Bunların kendilerine göre ortakları vardı. Bu memlekette 17 nci asırdan beri, aktif Ermeni milliyetçiliği vardır, biliyoruz ki, Ermeniler üç kesimdir. Şurada parantez açarak bunu söylemek durumundayım, “millet” lafı, bizim bugünkü bildiğimiz “millet” değildir. Millet lafını, çağdaş Türkiye’de doğru olarak kullanan tek kişi, Milli Selamet Partisi ve onun başındakilerdir. Milli Görüş, Milli Gazete falan dediler ve bunlar doğru telaffuz ettiler bunu; çünkü “millet” “Arapça” bir kelimedir, Allah’ın sözü demektir, söz demektir. Bunu İbraniler, Yahudiler yani bizim dinin aslında, öncüsü olanlar, bunlar cemaat diye kullanmışlardır ve Osmanlıda da, Arap’ta da millet “community” demektir, cemaat demektir. Bir dinin etrafında toplanan insan demektir.

Yani; Müslüman Bulgar, Pomak, Boşnak, Arnavut, Kürt, Türk hepsi bir millettir bunlar. Bu kadar açıktır. Bulgar, Yunanlı, Makedonyalı, Sırp, Hristiyan Arnavut bir millettir. Ermeniler üç millettir, çünkü üç dindedir. Yani, Ermeni milleti dediğin zaman, Gregoryan mezhepteki Ortodoks Ermenileri anlıyorsun, Katolik dediğin zaman Ermeni Katolikleri anlıyorsun ve 19 uncu asırda da Protestan olanları anlıyorsun.

Şimdi, Katolik Ermeni’yle, Gregoryan Ermeni, Ermenice konuşurlar. Bunlar aynı ulustandır ama din dolayısıyla aynı milletten değildir aslında. Din, o kadar etkindir ki, ben hayatımda görmüşümdür, ihtiyar Katolik Ermeni hatunlar; “efendim biz Ermeni değiliz, Katoliziz” diyorlardı. Hakikaten yaşayış biçimleri çok farklı insanlardır. Ermenilerin bir büyük Patriki vardı, “Ormanyan”; doğduğu aile itibariyle Katolikti. 19 uncu asırda bir kriz oldu biliyorsunuz Vatikan’da. “Papanın yanılmazlığı” ilkesi çıktı, birtakım Katolikler ayrıldılar o mezhepten. Bu genç rahib de ayrılmış, Gregoryan olmuş. Eski dine dönmüş. Çok bilgili bir adam olduğu için derhal tırmandı, Ermeni patriki oldu. Çok uzun süre makamında kaldı, Sultan Abdülhamit de çok severdi kendisini.

Bu adam, biliyor musunuz, Patrik, Ermeni Patriği Kumkapı’daki ofisine geliyor gündüz, akşam Beyoğlu’ndaki evine dönüyor. Tahammülü yok, etraftaki klasik Ermenilerle yaşamaya. Yani, onların alaturkalığına, onların yemesine, içmesine, zevklerine tahammül edemiyor adam, bu kadar açık. Bu iki ayrı millettir aslında.

Bu millet, “community” anlamındaki milleti, bugünkü “Nation” ulus anlamında millet olarak kullananlar Türklere; Türk müteffekirleridir. Nasıl ki, vatan kelimesini bildiğimiz vatan anlamında kullanmışlardır, aslında Arapça’da vatan, “home”, başka hiçbir şey değil. Arab’ın vatani “home”. Çadırlarının olduğu vaha, köyünün evinin ve onun mümasili gençliğinin, çocukluğunun geçtiği

yer. “Ey vatanî” diye şiir okumaya başladığı zaman, o sılasıdır, hem de kendi gençliğidir, böyle geniş anlamlı kelimedir. Bunu çağdaş vatan anlamında kullanan bizimkilerdir.

Kanun-i Esasi, hiç bilmez Araplar hiç bilmez Araplar, bizimkiler kullanmışlardır. Hurriyet, bizimkiler o anlamda kullanmıştır. Milliyet, bizimkiler o anlamda kullanmıştır. Bunu, bütün Türkler böyle kullanmıştır 19 uncu asırda ve bu muhteşem literatür, terminolojide yayılmıştır ondan sonra Arabistan’a ve İran’a.

Bu millet teşkilatı içinde, Ermeniler üç millettir. Bu kadar basit. Şimdi, ben buraya nereden avdet ediyorum, parantezi kapatıyorum.

Bir, millet teşkilatı içinde insanlar büyürler. Mahalleleri ayıdır. Fakir esnaf Ermeni de, banker Ermeni de aynı yerde oturur. Birinin konağının yanında, öbürünün kulübesi. Aksaray’da, Sadrazam Paşanın konağının yanında Kazasker efendinin konağı. Onun yanında da basit kâtibin kulübesi, bir buçuk katlı. Gidin, bakın eski mahallelere, yapı budur. Dolayısıyla, bu imparatorlukta insanlar içtimai sınıfa göre değil, millî, dini aidiyetine göre oturur. Bunların mahalleleri de böyledir. Hiç kimsede bundan rahatsız olmaz; çünkü hiç kimse, kimseye karışmak istemez.

Yani, zannetmeyin ki, Ermeni kenar mahalleye itildi diye hakaret sayar. Öyle bir şey mevzuu bahis değil. Ermeni Müslümanla oturmak istemiyor. Yahudi, Ermeni’yle oturmak hiç istemiyor. Allah göstermesin, kızı bir başka dinden adama kaçır veya Yahudi’nin oğlu Ermeni kızı alır, öyle bir şey olabilir mi? Tahammül edemezler. Rumla, Ermeni birbiriyle geçinemez, Hıristiyan olduğu halde. Mahalleleri ayıdır. Fırtına kopardı eskiden, bir Ermeni’yle Rum evlenirse.

Meselâ, Rumlar, Yahudi mahallesine saldırırlar, çocuklarımızı çalıp iğneli fiçiya atıyorsun diye. Osmanlı, asayişini temin etmekle mükelleftir. Bu, 19 uncu yüzyılda, 20 nci yüzyılda değişmeye başlıyor. Çünkü neden? Milletlerarası ilişkiler değişmeye başlıyor, göçler başlıyor. Malî bozukluklarda, harplerde vesaire, insanların durumu değişmeye başlıyor.

19’uncu yüzyılda aslında Osmanlı İmparatorluğunda, hiçbir imparatorlukta görülmeyecek şey var; bir sürü valimiz, bir sürü nazırımız, bir sürü büyükelçimiz, her dilden insanlar hariciye nezaretinin şu kadar, şu kadar miktardaki memuru gayrimüslim. Efendim, bütün okullarımıza üçte bir nispette gayrimüslim alınıyor. Bu sabit, bu kontenjan. Yani, tıbbiye, mülkiye üçte bir talebe gayrimüslim olacak. Çok ilginç, böyle bir “nomerus clausus”, kontenjan

uygulanıyor, buna rağmen milliyetçilik, Balkanlar'dan başlayarak patlama halinde yavaş, yavaş bu memlekete de giriyor; çok açık bir şey.

Şimdi, burada en önemli şey; sadâkatsizliktir. Türkiye, Yunan muharebesine giriyor 1898'de. İzmir Limanından bir sürü Yunanlı gençler, Helen gençleri, taba'mız yani, gönüllü asker olarak gemilerle gidiyor ve milli marşlarıyla uğurlanıyor. Bu hazmedilemez mevzuunun, ahaliyi çok fazla ilgilendirmediği anlaşılıyor.

Balkan Savaşında, ordu bozguna uğramış. Birtakım muhacir perişan vaziyette başkente yığılıyor. Başkentin Rumları bayraklarını çıkartmaya hazırlanıyorlar, gelen muzaffer ordularını karşılamak için. Bu safhada, artık bu imparatorlukta, bu kozmopolit denge sona ermiş demektir ve burada birbirlerinin sadâkatinden şüphe etmeleri söz konusudur insanların.

Ve Balkan bozgunlarıyla birlikte 93 Savaşı dediğimiz, 77-78 ve Balkan Muharebesiyle Rumeli'den dökülen Müslüman Türkler, ve çok ilginç Yahudiler; çünkü Yahudiler de tıpkı Müslümanlar gibi, Hristiyan zulmünden kaçıyorlar. Unutmayın ki, Selânik en büyük Yahudi şehridir ve yüzde 50 nüfus alenen Yahudi'dir. Artı, yüzde 10 kadar da, herhalde o gizli Yahudi mezhebi "Şabataycılık" mensubları var.

Sonra, Arnavut ve Türk gelir, Yunanlılar çok azdır. Fakat bu şehir, bu şehir istila edildiğinde, bir; Bulgarların şaşkınlığından dolayı Yunan Ordusu geliveriyor birden bire. İlk yaptıkları iş Yahudi katliamıdır. Yani, Türklerden evvel Yahudileri kesmeye başlıyorlar; çünkü rahatsız oldukları nüfus odur ve Rumlar çok antisemittir. Onun için, buraya akan bu muhacir kitlelerinde müthiş bir milliyetçilik, Hristiyan'a bir düşmanlık, memleketin içinde arttırılmıştır. Ama bu bir teorinin, bir eğitimin neticesi değildir. Bu, doğrudan doğruya yaşanan tarihin getirdiği bir kızgınlıktır.

Hiç şüphesiz ki aynı şey, Emeni olayları için de söz konusudur. Ermeniler bağımsız olmak istiyorlar, isteyebilirler tabii, fakat burada Ermeni politikasının ve politikacılarının bir basiretsizliği söz konusudur. Çoğunluk olmadıkları bir coğrafyada bunu kurmak istiyorlar. Çoğunluk olmadığınız bir coğrafyada bu şekilde mücadele edemezsiniz. Önceliğimiz var, tarihi vatanımız diyor. Peki öyle olsun, çoğunluk değilsin, o zaman çoğunluk olan Bulgarların takip ettiği mücadele yöntemini benimseyemezsiniz, silahlı komiteler kurarak. Çünkü, etraftaki insanları kesersin ve onlarda bir gün senden intikam alır. Nitekim bu, birinci büyük harb içinde, Ermeni tehciri sırasında meydana gelmiştir.

Bütün bunlara rağmen bu imparatorlukta bir jenosid (soykırım) olayı mevzu bahis değildir, hiçbir zaman. Çünkü bu yapıdan böyle bir şey doğamaz. Jenosid, doğrudan doğruya ırka ve onun kültürüne düşmanlıktır.

Fakat, burada meselâ böyle bir şey var. “Sizin babanız Yahudi’ymiş, ama anam Alman, hiç mühim değil. Sen safkan değilsin, bozüksun. Dejenere bir ırksın, sana kötü iş veririz ve kötü mahallede oturursun” diyor, bu kadar basit. Jenosid buna dayanır, böyle bir kültüre dayanır ve gayet soğukkanlı bir şekilde toplar, fırınlara atarlar, fırınlardan çıktıktan sonra dişlerini sökerler, ve gramı gramına defterlere kaydederler. Hiç hırsızlık yok, tıkr tıkr işleyen bir bürokrasi. Bir gram altın çalınmamıştır. Onların hepsi defter edilir gider. Auschwitz’de çocukların lazımlıklarını bile depolamışlar; alüminyum, emaye lazımlıklarını bile tasnif edip, depolamışlar. Bu bir Jenosid kültürüdür ve bu sapmayı yaşayan insanlar, şimdi bundan utanıyor tabii ki, şimdiki nesiller, kasapların torunları olarak bu şoku ve suçu başka uluslara yayarak üniversalleştirme istiyorlar ve bir Ermeni jenositinden bahsediliyor. Böyle bir şey mevzu bahis değildir bizim imparatorluğumuzda. Biz bilmeyiz bunu. Bizim dilimizde, kültürümüzde, Ermenilerle ilgili şakalar yoktur, aşağılayıcı laflar yoktur, bir-iki şeyin dışında.

Meselâ, Rusça’da daha fazla, ağır şeyler var Ermeniler için, çok ağır şeyler var, kültür olarak her dilde var. Bakanlardan iki tanesi Ermeni’ydi harbe giren kabiledede. Bu jenosid işi son derece ciddi bir olaydır ve Türkiye’nin bununla uğraşması gerekiyor onun için, bu çok önemli bir unsurdur.

Katliam, evet vardır, çünkü onlar başlamıştır. Onlar başlayınca, bunlarda devam etmiştir ve resmen bunun adı tehcirdir. Tehcir sırasındaki kontrolsuzluktan, olmayan şey kalmamıştır. Yani, çok akli başında valiler vardır, Ermeni’yi alıp vilayetinde öbür tarafa geçirmiştir sağ salım. Gayet beceriksiz idareciler vardır, kendi başına kural uygulamaya kalkmıştır, beceriksizleri vardır. Kafilelerin üzerine saldıran Kürtleri vesaire engelleyememiştir. Çok açık bir şeydir ve burada bir katliam vardır. Karşılık boğazlaşma vardır daha doğrusu. Katliam değil, mukatele. Katliam değil, sadece mukatele Arapça’da öyle bir hoş kelime vardır, karşılıklı, Türkçe’de de vardır bu işte, boğazlama, boğazlaşma.

Bundan dolayı, bu bir millet sisteminin yarattığı bir netice olarak, Türkiye’de milliyetçilikte hiçbir zaman bir jenosid olamaz. Bu galiba, benim sınırlı zaman içinde sizlerle görüşebileceğim bir konudur. Karşı görüş, soru, tartışmalara açtık.

SORU VE CEVAP BÖLÜMÜ

Bir Katılımcı - Sayın Hocam: görüşlerinizden yararlandım. İki konuda özellikle aydınlanmaya ihtiyacım var. Bunlardan birisi, niçin Üçüncü Roma, bu ne demek, ne anlamda? İkinci sorum da; Ermeni üç millet dediniz. Sosyolojik bir temellendirme mi, etnik bir temellendirme mi, yoksa dinsel bir temellendirme mi, bu nedir?

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Çok güzel. İkinci sorunun cevabı gayet basit. Etnik temellendirme olmaz; çünkü üçü de şakır şakır Ermenice konuşuyor. Sosyolojik bir temellendirme değildir. Aralarında kültürel farklar vardır, duvarlar vardır. Yani, Ermeni Katolikle, Ermeni Gregoryen'in bir araya gelmesi mümkün değildir. Bizde meselâ, Anadolu'da bir çocukla, İstanbul'un Yeşilköy'ünden bir kız veya oğlanın, imtızacı ne kadar mümkün değilse, ikisinin arasında da bu mümkün değildir. Yani, aralarında büyük kültürel farklar vardır. Demin verdiğim örnek de olduğu gibi, Patrik Ormanyan, Kumkapı'da oturmadı hiçbir zaman, orada yaşamadı. Beyoğlu'ndaki eski konağı, eski mahalleye gitti Katoliklerin arasına. İşe gelir gibi ofis saatinde oraya geliyormuş. Bu çok önemli bir şey. Çünkü, kültürü, adamın Katolik. Batılı kültür, mehitanistlerin kültürü. Katolik Ermeni'yle, Gregoryan Ermeni arasında dağlar kadar fark vardır ve nefret vardır. "Borçı Gırtvas" derler, kuyruksuz, kuyruğu kesik yani, bu gibi laflar takarlar birbirlerine. Dinseldir tabii ki, Gregoryanizmle Katolisizm arasında dağlar vardır. ayrı kilisedir, ayrı ruhbanın etkisiyle böyle oluyor.

Birinci sorunuz daha uzundur. Üçüncü Roma. İnşallah onu yakında çıkarmak durumundayım. Roma "Universal" bir imparatorluktur ve çağdaş medeniyeti kuran imparatorluktur. Bir kavime mal etmesi çok güçtür. Temelinde Latinler vardır ama, aslında bütün Akdeniz'in bir sentezidir ve Roma İmparatorluğunun gerçek kuruluşu meselâ, Mısır'ı alışından sonradır; çünkü maliye orada öğrenilmiştir. Toprağın bereketlendirilmesi, vergilendirilmesi, tarh'ı vergilerin, cibayeti falan. Ve bir kültürler hamulesidir, dinler hamulesidir. Meselâ, Anadolu'nun Tanrıçası Kibeleye taparlar. Mısır tanrıçası Isis'e taparlar.

St Paul (bir Tarsus'lu Yahudi haham), propaganda yapıyor, tevkif ediyorlar. Ters şeyler söylediği için. bir tek kelime söylüyor; "Civis Romaznus"sum diyor. Roma vatandaşıyım diyor. Vatandaşlık, herkesin elinde olan bir şey değil. Centurion (Yüzbaşı) özür diliyor ve bırakıyor adamı yani, zincirleri çözdürüyor ve bırakıyor; çünkü, dokunulmazlığı olan üst sınıf. Buna

Romalı Patriçi girdiği gibi, Yahudi prens veyahut hahamı da giriyor. Ermeni üst sınıfı, o zaman Ermenistan orada da var. Arnavut üst sınıfı da giriyor.

Bir Katılımcı - Her insan olabilir mi?

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Doğuştan olabiliyor veya zamanla hizmetle veya parayla oluyor; meselâ, Cicero, parayla olan sınıftandır, şövalye sınıfındandır, ama birtakımları Patricilerdir, Roma'nın kurucu babalarıdır veya fethedilen ülkelerin aristokratlarıdır. Onlar o fetih sırasındaki anlaşmayla dahil olurlar. Osmanlı içinde böyle bir mekanizma vardır. Bu, oldukça kozmopolit bir mekanizmadır.

Müesseseler tabii çok benzer, toprağın işlenmesi, tarz-I, idare falan, dünyaya bakış falan. Bunlar hepsi çok önemli şeylerdir ve bu imparatorluğun enteresan tarafı şu: Yeni çağlarda, dünyanın değiştiği çağda bu sistemi devam ettirmiştir, Osmanlı'nın işi çok zordur onun için, nihayet 19 uncu asırda da yeni zamanın şartlarına intibak ederek, kendisinden en başta Cumhuriyetimiz olmak şartıyla bir sürü devlet kopmuştur, fakat bunların hepsinin müşterek problemleri, müşterek hatları vardır.

Onun için Türkiye'deki vatanperver düşüncenin, tarihe sahip düşüncenin hedefleyeceği şey, Milli Selametçilerinki gibi, İslam Ortak Pazarı falan değildir. Ama, Osmanlı İmparatorluğunun "neşv-ü nemâ" bulduğu topraklarla bir arada yaşamayı ve iş görmeyi düşünmektir. Bu tarihi bakımdan mümkündür.

Bu arada Ermenistan'ı da düşüneneğiz tabii. Çünkü, o da bir parçasıdır bu camianın ve onlarla iyi geçinmek, iktisadi bakımdan o memleketi desteklemek durumundayız. Problemin çözüm yollarından biri de budur meselâ. Bizim, bazı şeyleri unutma lüksümüz yoktur. Biz, bilinçsiz tarih bilinci olmayan, yeniden doğmuş bir toplum olamayız. Bazı mükellefiyetleri görmezlikten gelme hakkımız da yoktur. Yani biz, bizim sayemizde Müslüman olan ve bunun için çile çeken Bosna'yla ilgilenmek zorundayız. Çünkü, adam oraya bomba attığı zaman senin arşivini yakıyor, senin camilerini yakıyor. Yani, bizim dedelerimizin yazdığı, yolladığı evrakı yakıyor, bunu seyretmek demek hakareti yutmak demektir, tarihimizin yok edilmesini seyretmek demektir. Bunun cevabı verilir elinizden geldiği kadar.

Siz hiçbir zaman, sizinle tarihî bağları olan, dini bağları olan, sizin için zaten o camiaya giren insanların zulme uğramasını seyredemezsiniz, yani bu medeniyete mugayir bir şeydir. Yani, Batılıları görüyorsunuz, birtakım adamları nasıl himaye ediyor, çok da iyi yapıyor. Çünkü, uygarlık onu gerektirir.

Sorumluluk taşımak demektir, yani uygar toplumun geri toplumdan farkı, sorumluluk taşıyan adamlar olmaları demektir.

Bizim üçüncü Roma İmparatorluğumuz; yani, bizden sonrakilerin hiçbiri bu anlamda bir imparatorluk değildir, birtakım milliyetçi devletlerdir. Bunların, denizaşırı toprakları olmuştur. Hepsi budur. Bütün mesele bundan ibarettir.

Bunların imparatorlukla falan alâkası yoktur. “Empire” lafı, bunlar için yanlış kullanılır. Fransız Sanayii Devleti için 19 uncu yüzyıldaki imparatorluk lafı da yanlıştır Durkheim’in kullanışı. Oradaki imparatorluk lafı çok yanlıştır. Durkheim, imparatorlukları sosyolojik anlamda böyle incelemiştir. İşte bunlar sanayicidir, deniz aşırı yayılmıştır vs. diye. Bu yanlış maalesef, Türkiye’de hiçbir şekilde mukayese yapamayan adamlar tarafından benimsenmiştir.

Bir Katılımcı - Hocam, ilk başta demin siz anlatırken bahsettiniz. Hedef gösterirken Osmanlının her dem olduğu yerleri ilgilenmesi hususunda...

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Evet, evet. Türkiye’nin esas yerleri, komşuları, yakınları budur.

Bir Katılımcı - Ama, Osmanlı kısmen ilgilense de Orta Asya, Osmanlı zamanında dışında kalırdı.

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Dışındadır evet. Doğru.

Bir Katılımcı - Orta Asya’yı bunun içine katabilir miyiz?

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Efendim o başka. O, iktisadî yaklaşım, kültürel yaklaşım. Bizim için meselâ, Kafkasya’daki veya Balkanlar’daki birtakım yerler Özbekistan’dan daha yakındır; bunu bilmeniz lâzımdır.

Türklük başka bir şey, yani bugün bir Arnavut, Özbek’ten çok daha benzer bize ve yakındır. Bunu bilmeniz lâzım.

Bir Katılımcı - Bir de efendim, Türkiye’deki Ermenilerle, bu Ermenileri üç kısma ayırırken işte din bakımından, benim bilgisizliğimden dolayı ... Ermenistan’dakiyle Türkiye’deki Ermeniler din bakımından farklı mıdır?

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Aynıdır. Hayır aynı, aynı.

Bir Katılımcı - Aynıdır. Ve duygu ve fikriyatı nasıldır acaba? Gerçi buradaki...

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Yani, zaten dini merkez orasıdır. Biliyorsunuz, Türkiye'deki Patrikhaneyi Fatih Sultan Mehmet kurmuştur. İstanbul'da Patrik yoktu, o kurmuştur. Bursa'nın metropolitini de Patrik yapmıştır. Bu, Ermeni dini hiyerarşisine aykırı bir şeydir. Çünkü, Ermenilerin baş din adamı Katolikos Erivan'da oturur, yani Erivan'ın bizim Gölbaşı kadar uzak bir semti vardır, Eçmiyazin denir, orada oturur, Eçmiyazin'dir, orada oturur. Sımsıra çok yakındır.

İkinci olarak, Katolikoslar Van'da vardır. Vaspuragan, Ahdamar Kilisesinde oturur.

Üçüncüsü, "Sis"de vardır. bizim Kozan var ya, Kozan'ın yanında "Sis" vardı. Sis'de de bir Katoğikos var, bir de Kudüs'de bir Patrik var. Daha düşük derecelidir, İstanbul'dakini de koruyor. Şimdi, İstanbul'dakine diyor ki: "Sen millet başısın, ama orada Katalikos var, ama milletin başı sensin" diyor. "Buranın; idarî, cezai, hukuki, mali işlerini senden sorarız. Bunların eğitimi sana bağlıdır, bu milletin sorumlusu sensin. Sen, Katoğikosun elini öpebilirsin, dini liderin olarak, ama Katolikos vergisini sana verir. Senin reayandandır" diyor. Bu çok enteresan bir şey. Çok ilginç bir şeydir. Ve onun için, İstanbul'daki Patrik, bugünkü Türkiye Ermenileri Patriği çok önemli bir memuriyettir. Aslında, 60 bin kişilik bir milletin, Türkiye'de Ermeni, 60-70 bin kaldı çünkü. 60 bin kişilik bir cemaatin lideri olmasına rağmen, neredeyse Ermenistan'daki rukani lider kadar ağırlığı vardır. Çok önemli bir şeydir, hele şimdiki Patrik çok akıllı, lisanlar biliyor, fevkalâde bir genç ruhanidir.

Bir Katılımcı - Teşekkürler. Hocam, Yahudilerle ilişkilerimizin sıcaklığı, tarihe baktığımızda neden kaynaklanıyor?

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Madde bir. Biz Hıristiyan düşmanı bir devlet ve toplumdur. Üçüncü Roma, Hıristiyanları içine alırsa çok iyidir, Osmanlı İmparatorluğu. Dışında kalana karşı çok amansızdır, yani tarihi misyonu Hıristiyanlarla kavgadır ve bu mealde tabii düşmanımızın düşmanı olan Yahudiler bizim çok sıcak dostumuzdur. Biliyorsunuz, İspanya'daki Engizisyon ki, Yahudi tarihinde Hitler'in Holocostundan evvel ki en büyük katliamdır. Buradaki Yahudileri ve Müslümanları imparatorluğumuz kabul etmiştir. Bu unutulmaz, Yahudi tarihçiliğinde her zaman zikredilir ve tipik Yahudi tarihçiliği ve düşüncesi Batılılar gibi bakmaz Türklere ve Türkiye'ye. Çok saygıyla bakar.

Bir Katılımcı - Hocam tarihin genel olarak lineer olarak ilerlediğine dair bir egemen görüş var. Bu anlamda düşünersek, işte Osmanlı İmparatorluğundan veya bir imparatorluktan, ulus devletine geçiş bir üst aşama olarak düşünülüyor. En azından kronolojik olarak. Bir de bunun daha iyi olduğu düşünülüyor.

Şimdi başka açıdan bakarsak, aslında bir imparatorluktan ulus devletine geçmek toplumsal açıdan daha bir tekdüzeliğe gitmek anlamında bir sorun olarak ve bu anlamda geriye dönmüş olabilir miyiz ve yani, bunun meselâ Türkiye’de zihniyet dünyamızı nasıl etkilemiş olabilir? Meselâ bir Osmanlı münevveri ile Cumhuriyet aydınları arasında bu anlamda ne gibi farklılıklar olabilir?

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Şimdi, Cumhuriyet aydını dediğiniz bir tip vardır. O bir “prototip”tir. Mustafa Kemal onu kafasında hazırlamıştır ve etrafında onun gibi insanlar ve bu modeli yaratmak içinde çok büyük fedakârlık yapmışlardır.

Meselâ bir Dil Tarih Coğrafya Fakültesi var, bir daha bakın ona. Mimarı “Bruno Taut”tur. Bu adam Yahudi artı solcudur ve çok büyük bir mimardır. Yani, mimarî tarihine geçen bir eserdir.

Şimdi, o binaya bakın birde biraz gidin Opera’nın karşısındaki binaya bakın. Yani, Türkiye devletinin Hariciye ve bilmem ne Bakanlıklarının yaşadığı bina, Dil Tarih’in yanında gecekondur kalır. Ulus’taki Başbakanlığa bakın, Maliye Nezareti olan şimdi, o da aynısı. Bunu tahilla geçinen işte incir, üzüm satan Türkiye yapıyor. O devirde. Niye yapıyor? İçinde Sinolojisi, İndolojisi, Astrolojisi ile tarih yazılacak ve dünya tarihini bilen tarihçiler çıkacak Türk tarihini yazacak adamlar yetiştirmek için. Yani, Atatürk böyle insan istiyor. Kendini aşmış bir adam, çok büyük bir Türk hakikaten bence. Çok enteresan bir şey yeni nesiller bir çok sahalarda geçtiler Atatürk devrini, yani size onu açıkça söyleyelim. Sanayicilerimiz, maliyecilerimiz her alanda dinamizmiyle geçtiler o devri, bu açık. Ama bazı sahalarda o devirden geri kaldık.

Yani herhalde bugünkü müteahhitlerimizi, mühendislerimizi falan Atatürk’e söyleseler inanamazdı. O çok açık bir şey, ama bir sürü konularda maalesef bu millet o elitin peşinden yürüyemedi. Bu çok açık. Yetişemezsek çok feci şeyler bekleyecek. O fakülte battı, o zihniyet battı.

Bir Katılımcı - Benim sormak istediğim soru şuydu: İmparatorluk, kendisini imparatorluk olarak adlandıran, ancak sizin milliyetçi devletler diye tanımladığımız, işte İngiltere’nin, Fransa’nın eski sömürgeleriyle olan ilişkilerine

bakıyoruz, öbür taraftan da Üçüncü İmparatorluğun, o Üçüncü İmparatorluğu oluşturan kompartımanları, sizin ifadenizle, bugün hepsi bağımsız devlet haline gelmiş. Bunların Türkiye Cumhuriyetiyle olan ilişkilerine bakıyoruz.

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Azdır, yoktur. Evet.

Bir Katılımcı - Şimdi arada da büyük bir fark var; birisinde bir iş birliği var, sürekli ticari ilişkiler var, sağlıklı bir yapı söz konusu. Öbüründe ise, sürekli bir kavga var, birkaç istisna hariç. Buradaki hata kimde? Yani, nerede hata yapıldı ve neler yapılması gerekiyor?

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Yani imparatorluklar gürültüyle batıyorlar. İşte Fransız İmparatorluğunun sömürgeleri ortadadır. Afrika'nın hali, "Hindiçin"i hali ortada belli ve Fransa tabii geriledi, yani oralardaki Fransa tesiri silindi "Hindiçin" in de.

İngiliz İmparatorluğunun kalıntıları arasında da işte görüyorsunuz, İrlanda'da kriz devam ediyor, Afrika'da devam ediyor, Hindistan'da devam ediyor. Yani Hindistan öyle iddia edildiği gibi, sulh sever ve sulh içinde bir kıta falan değil "Subcontinent" hepsi birbiriyle yiyişmekte. Kùltürler kalıyor. Tabii, müşterek diller yok, silinmiş, silmiş. Onun yerine İngilizce doldurmuş, Lingua Franca olarak, o devam ediyor.

Türk İmparatorluğunda ise bu yok; çünkü Türk İmparatorluğu eskiden beri, milli dili, kilisesi, devleti olan topraklara yerleşmiş. Yani, bizden evvel bir Bulgaristan var, hatta Şarlman'ın zamanında Avrupa'nın ikinci büyük imparatorluğu Bulgar Çarlığı. Bizden evvel Helenler var. Bizden evvel Sırp Çarlığı var, Sırp Kilisesi var, Sırp kùltürü, edebiyatı var. Araplar için aynı şey söz konusu. Bu gibi yerlerde imparatorluğun çok kalıcı etkileri olmuyor, ama hiç yok da değil tabii. Onları da biz gördükçe öğreniyoruz, yine tetkikle değil de gördükçe. Aaa falan diyor insanlar "a" ve "b" sesleriyle öğreniyorlar. O tabii, bir ayrı tuhafıktır. O yüzden bunlar farklıdır.

Tabii, o ikisi millî imparatorluklardır. Millî dillerini yayarlar, yani asıl zaten amaçları odur. Yani, oraya okulunu götürür, gazetesini götürür, kendi kolonisini götürür falan ve o dil orada tutar. Hele gittiği yerde, kendi arasında bir iletişim yoksa daha evvel, Hindistan bir sürü dilin falan yaşadığı bir yere İngilizce onun yerini alır, Afrika'da aynı şey. Her kabile ayrı bir dil konuşuyorsa, orada Fransızca'nın kalıcı olması kaçınılmazdır, hele o Afrika'nın en fakir yerleri onların.

Ama, Türklerin yerleştiği imparatorluk öyle değil. Biz koca bir Arap dünyasının üstündeyiz ve Arapça'nın ne olduğu malum. Biz bir Balkan dünyasının üstündeyiz. Orada Bulgarca konuşuluyor, Sırpça konuşuluyor, Yunanca konuşuluyor ve Yunanca anlaşma aracı. Bir tek bu şey Kafkasya'da geçerli olabilirdi, çok uzun boylu kalabilsek, ama orada da işte Türkçe bir müddet için **Lingua Franca** halinde kaldı.

Bir Katılımcı - Osmanlı sistemi, beylikten devlete, devletten imparatorluğa giden süreçte, Doğu İmparatorluğu devlet sistemi ve teşkilatında hangi alanlarda ne ölçüde etkilenmiş, esinlenmiştir?

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - Doğu İmparatorluğu, Doğu Roma'da.

Kürşat ÜNLÜSOY - Kürşat Ünlüsoy; Rekabet Kurumu. Roma İmparatorluğundaki erk ve din ilişkisi ya da siyasal otorite - din ilişkisi ile Osmanlı İmparatorluğundaki padişah otoritesi ve din ilişkisi ya da Osmanlı'daki din ögesinin baskınlığı kıyaslanırsa neler söylenebilir ve ayrıca Osmanlı'daki dünya görüşü ya da ideoloji diyebilirsek tabii ki buna, "Devleti Alenin" bekası çerçevesinde din ögesinin ihmal edilebilmesi de olmuş mudur? Yani İslam, baskın din unsuru diyelim, İslam dinine karşı, bu İslam'a muhalif düşen konularda dahi önemli olan, devletin bekasıdır şeklinde bir yaklaşım mümkün olmuş mudur?

Prof. Dr. İlber ORTAYLI - İmparatorluklarda devlet reisleri aynı zamanda dini liderdir. Bu çok önemlidir yani, mesela eskiden Roma İmparatorlarına "Pontifex Maksimus" Başrahip denir, Büyükrahip denir ve öyledir.

Bizans'ta Kilise devlete hükmetmez, devlet Kilise'ye hükmeder. Bu çok önemli bir şeydir. Batıdan farkı budur. Yani, böyle devletten ayrı, devleti kontrol eden, hatta baskı altında tutan, bir nevi bir kilise kurulunu düşünemezsiniz. Devlet Kilise'ye daima hükmeder, Patrikler azledilir vs.

Osmanlı'da da bu böyledir, bir sürü Patriki azletmiştir Osmanlı, bir sürü Şeyhülislamı değiştirir, Şeyhülislam vakıa dini bir lider değildir, Fetva veren baş makamdır. Bu görevle uğraşan "İlmiye Ricalinin Reisi" olması bile daha sonradır. Fakat, halife (Halife, Mısır'da alınmış bir unvan falan değildir. O, bir historyografik çarpıtmadır, 18 inci asra ait bir çarpıtmadır.), genelde hilafet başından beri söz konusudur Osmanlı Padişahları için. Bu çok önemli bir unsurdur. Hiç şüphesiz ki, hayatın gereklerine uygun yorumlar yapmak kaçınılmaz bir vakadır. Bunlar şeriatın, dinin kendisine zıt düşmedikçe de

uygulanır. Yani, bizim tatbik ettiğimiz, arazi nizamının, bazı vergilerin, bazıları şer'idir, bazıları değildir. Şeriatla ilgisi yok gibi görünür, bunlar şer'i maslahat değildir, karışmazda buna fetva makamı. Bu konuda fikir vermez, yani Müftüye sorsam mesela, bir tımarlı arazinin problemini "şer'i maslahat değildir" diye cevap verir. Yani, fetva vermez ama oradaki tatbik edilen kurallarında, şeriatın genel prensiplerine aykırı olmamasına tabii dikkat edilir, onlar umumi bir adalet sistemidir.

Hiç şüphesiz ki, dine aykırı iş yapıyoruz demez devlet, ama böyle bir şey yaptığı zaman bile bunu kılıfına uydurmak zorundadır. Bu çok önemli bir şeydir. Buna "hileyi şer'iyeye" falanda denmez, bu bir genel prensiptir, çok önemli bir prensiptir.

Mesela, yorumlarda farklı olabilir. "İçtihat içtihatı nakzetmezse" bir örnek vereyim. Endülüs Uleması, mesela "Vanşarisi" "Darülharb'de kâfirin eline geçen bir toprakta çok iyi ve adil bir idare gelse bile zulüm, zalim ve müstebit bir -müstebit ayıp bir kelime değildir İslam'da- idarenin bulunduğu İslam toprağı evladır" diyor. Ne kadar enteresan, ilk bakışta ne bağnaz dersin. Ama, son derece doğru bir sosyolojik bir mülâhaza, adil bir gavur toprağında Müslümanların asimile olacağını hissetmiş adam, bir sosyolog yani, çok enteresan bir şey. Onun için göç edin, gidin, diyor.

Şimdi bunu 19 uncu asırda tatbik etmeniz mümkün değil; çünkü İslam dünyasının beşte dördü zaten Darülharbtir. Koskoca Hindistan Kıtası, koskoca Endonezya, Çin Müslümanları, Afrika'daki Müslümanlar, hepsi bunlar şeyin altında; Orta Avrupa, falan hepsi, yani nereye göç edecekler. İran ile Türkiye'ye gelseler yer kalmayacak yani, onun için bu böyle bir sistem. Unutulmuş gitmiştir, bu zaten temel bir seri mesele değil, çok uzun yüzyıllar böyleymiş. Artık, öyle değil.

O zaman başka türlü bir sistem yürütülüyor, yani Darülharb'de hiç olmayacak bir şey; hilafetin etkisi konsolüde ediliyor, yani "Küçük Kaynarca Anlaşması"yla, Osmanlı padişahları, Osmanlı sultanları halife oluyor ve bu hilafet aslında teoride Müslüman cemaatin idaresi demektir, yani hükümdarlık demektir, idarecilik demektir. Başka bir şey değildir.

Senin idare ettiğin yerde olmayan adamın nasıl halifesi olacaktır? Bu "Baş papazlık" gibi bir şey değil ki, fakat öyle yorumlanıyor. Avrupalılar onu öyle anlıyorlar, bizimkilerin de işine öylesi geliyor ve hilafet beynelmilel kurum oluyor. Darülharb'deki Müslümanların bile birtakım işlerine karışan, onları drije eden bir kurum. Hin Müslümanının da işine geliyor; İngiliz'le çatışmaya

düştüğünde, “Vallah Halife Efendimiz böyle şeye müsaade etmez” diyor. Yani, Hindistan Müslümanlarının ilk anda hilafetin kalkmasına tepkileri de odur. Bundan sonra “Vallah Halife böyle istemez” diyecek halleri kalmayacaktı çünkü; onun için böyle bir 20 sene falan bir boşluk oldu. Bir süre sonra zaten Hindistan bağımsız olunca böyle bir probleme de artık lüzum kalmadı.

İşte, Rusya’da mesela Müslümanız diye okul kuruyor, orduya girmiyor, girmemek istiyor onun için kullanıyor. Cava’daki Müslüman buraya geliyor, Osmanlı pasaportu alıyor, İbso factor Avrupalı oluyor; o zaman Osmanlı Devleti, Avrupa Devleti ya. Ve, ondan dolayı mesela mahalli idareciler onu hapse atamıyorlar; Avrupa vatandaşı olduğu için. Tıpkı bizim kapitülasyon hakları. Bu haklar sadece Avrupalılar için geçerli değil ki, bizim içinde geçerli kullanılırsa, yani Osmanlı pasaportu da tıpkı İstanbul’daki Fransız gibi. Öyle kolay kolay hapse mapse atamıyorsun, konsolos geliyor falan, bir sürü işlemler, bunlar çok önemli şeyler.

Dolayısıyla, “idare-i maslahat” deyişimiz de buradan geliyor. İdareyi maslahat; uyutmacılık ve üçkağıtçılık değildir, bu tip yorum kolaylıklarıdır. İçtihatlardan seçim meselesidir, bu ilgili bir fasıldır, bu çok enteresan bir şeydir; ama bilinmiyor.

Mesela, 19’uncu yüzyılda İslam dünyası ne idi? Bunun için ne ilahiyatçıların, ne tarihçilerin ciddi bir tezi yok. Çok önemli bir şey bu. Yani; Cava’da, Hint’te, Rusya’da ve Mağrib’te ne yapmış Müslümanlar, nasıl temasları olmuş İstanbul’la? Çok az şey biliyoruz, çok da şaşırtıcı bilgiler.